Strategie tvorby světových standardů finančního výkaznictví: na bázi principů nebo pravidel?[#]

Dana Kovanicová*

Jako reakce na všeobecně známé účetní skandály velkých nadnárodních společností se dostala znovu na přetřes fundamentální otázka, zda mají být standardy upravující finanční výkaznictví založeny na obecných *principech* nebo na podrobných *pravidlech*. Co do váhy názorů, požadavků a co do vlivu na světově uznávanou praxi zaujímají na této diskusní platformě nejvýznamnější místo tři instituce. Tou první je americká Komise cenných papírů a burz – SEC (U. S. Securities and Exchange Commission), těmi zbývajícími jsou oba tvůrci nadnárodních standardů finančního výkaznictví – Rada FASB (Financial Accounting Standards Board – Rada pro tvorbu (amerických) účetních standardů zodpovědná za tvorbu amerických standardů – *US GAAP*¹) a Rada IASB (International Accounting Standards Board – Rada pro tvorbu Mezinárodních standardů finančního výkaznictví zodpovědná za tvorbu Mezinárodních standardů finančního výkaznictví – *IFRS*²). Výsledkem diskusí je všeobecně přijímaný názor, že standardy mají být tvořeny na bázi principů, neboť tak se spíše dosáhne toho, co se považuje za věrný a poctivý obraz. Článek tento přímočarý názor podrobuje hlubšímu zkoumání.

Podle velmi rozšířeného mínění jsou americké *GAAP* – na rozdíl od *IFRS* – založeny více na pravidlech než na principech. Tato skutečnost je považována za jednu z významných příčin účetních skandálů velkých společností vedoucích až k jejich bankrotu.³ Jako odpověď na tuto kritiku byl v USA vydán v r. 2002 *Sarbanes-Oxley Act*, který v sekci 108(d) ukládá Komisi SEC, aby se ujala vedení v záležitosti, jejímž cílem je založit americký systém finančního výkaznictví⁴ na bázi *účetních principů*. Hodnocení této strategie tvorby standardů není možné bez analýzy toho, na jakém primárním přístupu jsou standardy tvořeny. V úvahu přicházejí dvě možnosti: (a) rozvahový přístup, založený primárně na definicích a zásadách oceňování aktiv a závazků a (b) výsledkový přístup založený primárně na definicích výnosů a nákladů a následném vymezení jejich skupin.

1 Pravidla versus principy

1.1 Tvorba standardů na bázi pravidel

FASB (a její předchůdci) po dlouhou dobu vytvářeli standardy na bázi podrobných pravidel, aby tak dostáli požadavkům zejména manažerů a auditorů, kteří chtěli jasné

[#] Článek je zpracován jako jeden z výstupů výzkumného záměru projektu *Rozvoj účetní a finanční teorie a její aplikace v praxi z interdisciplinárního hlediska* s registračním číslem MSM 6138439903.

* Prof. Ing. Dana Kovanicová, CSc. – profesor; Katedra finančního účetnictví a auditingu, Fakulta financí a účetnictví, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <kovanicd@vse.cz>.

¹ GAAP – Generally Accepted Accounting Principles – všeobecně uznávané účetní principy/zásady.

² IFRS – International Financial Reporting Standards. Do češtiny oficiálně překládány jako Mezinárodní standardy *účetního* výkaznictví. V článku se přidržujeme významu, který byl tvůrcem standardů do názvu záměrně vložen. Nejedná se totiž úzce o prezentaci jen účetních informací.

³ Za všechny jmenujme alespoň Enron Corporation a s tím spojenou auditorskou firmu Arthur Andersen.

⁴ Je-li řeč o americkém systému (US GAAP), jedná se rovněž o mezinárodní standardy (IFRS), neboť cílem je dosáhnout konvergence obou systémů finančního výkaznictví.

odpovědi na téměř každý i velmi srozumitelný účetní problém. Situace v USA (ale i v jiných zemích, kde je rovněž obvyklé hned se soudit) vede k tomu, že riziko právního sporu podněcuje účetní i auditory, aby požadovali jasná a podrobná pravidla, jichž by se mohli v případě nákladného soudního sporu držet.⁵ Tím se rozšiřují nejen pravidla, ale i jejich vysvětlující materiály, což – jak účetní a auditorská profese věří – ji ochrání před kritikou a soudními procesy. Detailní pravidla a autoritativní poučení, příručky a manuály slouží také tvůrcům standardů a regulátorům jako nástroj, jak omezit manažery v jejich snaze „řídit“ zisk tím, že před aplikací pravidel dávají přednost vlastnímu úsudku (a zároveň jak zabránit auditorům, aby takovou praxi akceptovali).

Přes sílící požadavky praxe na standardy založené na pravidlech se FASB a SEC rozhodly, že tuto strategii odmítnou a že se orientují na tvorbu standardů na bázi principů. Ve studijním materiálu americké Komise pro cenné papíry a burzy se k tomu uvádí:

„Zkušenosti bohužel ukazují, že standardy založené na pravidlech často poskytují široký prostor k tomu, jak se vyhnout cílům účetnictví, jež jsou standardům inherentní. Vnitřní nekonzistentnost, výjimky a ostře nalinkované (bright-line) testy nahrávají těm, kdož chtějí obejít záměr standardů. To může ústít do finančního výkaznictví, které nezobrazuje ekonomickou podstatu transakcí a událostí věrně. V systému založeném na pravidlech může být na finanční výkaznictví pohlíženo spíše jako na souhlas s právem než na prostředek komunikace. Navíc to může vytvářet cyklus rozrůstající se složitosti, neboť finanční ‚inženýrství‘ a implementační příručky budou mezi sebou soupeřit o nadvládu.“ (SEC, 2003, u pozn. 13)⁶.

Objevují se i jiné kritiky, uvádějící např., že pravidla se mohou stát neužitečnými, a co je ještě horší, dokonce disfunkčními v případech, kdy se mění ekonomické prostředí, jež podněcuje manažery k provádění netradičních, novátorských transakcí (Kershaw, 2005, s. 596-7). Pravidla nutí manažery, aby i v těchto případech vtěsnali transakce do nevyhovujících pravidel a tím porušili pravdivé zobrazení ve shodě s podstatou.

1.2 Tvorba standardů na bázi principů

Již zmíněná studie SEC zkoumá, co znamená výraz „*standards pouze na principech*“ („principles-only“ standards). Definuje je jako vysoce kvalitní standardy s nepatrným (či vůbec žádným) rozsahem pracovních příruček. Alternativu podrobnějších materiálů odmítá, protože – jak uvádí – standardy orientované na principy vedou zhotovitele finančních výkazů i auditory k tomu, aby při účetním zobrazení transakcí a událostí používali vlastní úsudek. S určitými rozpaky připouští existenci podrobnějších materiálů, a to ve dvou případech: při snížení hodnoty dlouhodobých aktiv a při uznání odpisovatelných aktiv v jejich původních historických nákladech. Studie kritizuje, že pro tyto situace neexistují implementační příručky, což vede ke ztrátě srovnatelnosti.

Pokud jde o srovnatelnost, studie zapomíná, že bez ohledu na existenci podrobnějších manuálů k dlouhodobým aktivům se ztrácí jejich srovnatelnost hned při jejich koupi, neboť je velmi pravděpodobné, že historická hodnota takového aktiva bude u různých entit odlišná. Postupem času se pak jeho historické náklady (upravované o opotřebení), jeho hodnota z užívání i jeho reprodukční hodnota rovněž (a mnohdy několikrát) mění, a to odlišně u jednotlivých entit. Tyto změny, které vyžadují úpravy ocenění, nelze zcela objektivně

⁵ Běžná praxe v USA: „ukážte mi, kde je to napsáno, abych se vyhnul nepříjemnostem!“.

⁶ V elektronické podobě nejsou stránky číslovány. Uvádím proto odkaz na citovaný odstavec prostřednictvím jemu nejbližší poznámky v originálním textu Studie SEC.

determinovat. Z toho vyplývá, že srovnatelnosti může být dosaženo pouze existencí striktních pravidel, jež dovolí „přehodnocovat“ aktiva přiřazováním specificky určených hodnot. Nejde zde tudíž o selhání standardů na bázi (jen) principů, ale o nevyhnutelnou ztrátu srovnatelnosti, vyplývající z odlišných ekonomických podmínek, v nichž entity působí. K tomu je nutno přičíst fakt, že manažeři si mohou mnohdy vybrat z oceňovacíchází, případně i ze způsobů zobrazení dané transakce, protože na bázi principů nemají být (podle SEC) omezení podmínkou, že se jejich úsudek pohybuje v nějakém dostačujícím rámci. Tím lze záměrně ovlivnit vykázanou informaci tak, aby ji investoři ocenili jako vynikající manažerský přístup k řízení a investování. Výsledkem toho může být významná ztráta srovnatelnosti mezi vykazujícími entitami. Budiž konstatováno, že studie se ani nezabývá tím, zda či v jakém rozsahu mohou být finanční výkazy odlišných entit více či méně smysluplně srovnávány, jsou-li založeny na obecných pravidlech nebo principech.

Vraťme se však k tomu, po čem SEC volá: jsou to „*objektivně orientované*“ *standards*⁷ (spíše než *standards* „*jen na principech*“)⁸, které chápe jako optimum mezi *standards* na bázi (jen) principů a *standards* na bázi pravidel. Takové *standards* nabízejí mnohem užší rámec pro profesionální úsudek, čímž na jedné straně limitují prostor pro vlastní názor, na druhé straně však zároveň dovolují větší flexibilitu než *standards* na bázi pravidel. Takové *standards* mají podle SEC (2003, s. 5):

- být založeny na zlepšeném a konzistentně aplikovatelném koncepčním rámci,
- jasně vyjadřovat účetní cíle standardu,
- být dostatečně podrobné a strukturované – tak, aby daný standard mohl být funkční a aplikovaný na konzistentní bázi. V této souvislosti se musí tvůrci standardů vyhnout pokušení zajít do přílišného množství detailů, jimiž by byla zastřena či dokonce anulována podstata obsahu standardu (tj. nepokoušet se odpovědět uvnitř standardu samého na prakticky jakoukoliv možnou otázku),
- minimalizovat počet výjimek,
- vyvarovat se procentuálních testů, které finančním manažerům umožňují vyhnout se naplnění pravého obsahu standardu tím, že s ním dosáhnou shody jen po technické stránce.

Toto je bezesporu velmi rozumný a žádoucí seznam charakteristik a doporučení. Vyjadřuje přání, s kterými se každý tvůrce standardů určitě ztotožní. Jenomže vybízí k jedné nepříjemné, protože naprosto zásadní, otázce: jak podrobné by měly objektivně orientované *standards* být? SEC neposkytuje žádné další návody, jak postupovat. Objektivně orientované *standards* jsou velmi blízké tomu, co FASB (2004) nazývá *standards* na bázi principů. Mají to být takové *standards*, které reflektují ekonomickou podstatu účetního problému, jsou odvozeny od logicky propracovaného koncepčního rámce a jsou s ním (až na několik výjimek) konzistentní.

S pojetím SEC i FASB nelze jinak než plně souhlasit. Konec konců oba tvůrci standardů – FASB i IASB – o takový přístup usilují, i když žádný z nich nedosáhl onoho optima, o němž hovoří SEC. Při hledání obecného (i když ne ještě optimálního) přístupu k tvorbě standardů včlenila FASB i do svých dřívějších standardů (vytvářených na bázi pravidel) větší rozsah principů, zatímco IASB, všeobecně považovaná za tvůrce standardů na bázi principů, rozšiřuje své *standards* o stále rozsáhlejší implementační příručky. Dokladem toho je rok od roku výrazně narůstající počet stran tištěné verze souboru IFRS. Hlavními původci spletitosti

⁷ „Objectives-oriented“ standards.

⁸ „Principles-only“ standards.

účetních standardů jsou jednak výjimky z obecných ustanovení, jednak množství úsudků, na nichž spočívá aplikace standardu. Obojí pak vyžaduje doplnění o pravidla a příručky. Jestliže se tvůrce standardů snaží použít pro řešení určitého účetního problému nějaké zvláštní, vybočující principy, měl by zároveň vzít v úvahu, že toho mohou využít někteří manažeři a účetní ke svým ne zcela čistým hrám. Měl by proto řešení daného problému ve standardu proti tomu zabezpečit. Takové nečisté praktiky vyplývají právě z poskytnutí příliš širokého manévrovacího prostoru těm, kdo standardy aplikují.

2 Teoretická východiska standardů jako určující činitel jejich obsahu

Aby bylo možno porozumět požadavkům na tvorbu standardů na bázi objektivně orientovaných pravidel, je třeba se zajímat o to, jaký účetní model spočívá v samé základně jejich tvorby. Ačkoli žádný z tvůrců světových standardů – FASB a IASB – o takovém modelu explicitně nehovoří, ze Studie SEC i z obsahu obou sad standardů (US GAAP i IFRS) je zřejmé, že jsou založeny na modelu označovaném v teorii jako *model aktiva/závazky* (asset/liability model) a že odmítají tradiční *model výnosy/náklady* (revenue/expense model). Hospodářský výsledek „změřený“ v účetnictví není jen otázkou jeho vykazování v tom či onom formátu, ale současně (a přednostně) i obecnou otázkou spojenou s rozpoznáním/uznáním vykazovaných položek a s jejich oceňováním. Rozpoznání, změření a vykazování položek závisí na přijaté účetní teorii, od níž se zase odvozuje relevance a spolehlivost informací z hlediska uživatelských potřeb.

2.1 Výsledkový versus rozvahový přístup

Tradiční i současné finanční výkaznictví se odvíjí od vymezení základních prvků, které tvoří obsah dvou fundamentálních výkazů – výkazu o finanční pozici (rozvaha) a výkazu o finanční výkonnosti (výsledovka). Identifikace a definování základních prvků, kritéria pro jejich rozpoznání a oceňování jsou páteří každého účetního modelu. Z tohoto hlediska existují dva přístupy ke koncipování účetních modelů:

- přístup založený na výnosech a nákladech (revenue / expense view), vycházející primárně z položek výsledovky,
- přístup založený na aktivech a závazcích (asset / liability view), vycházející primárně z položek rozvahy.

Otázka nezní, který ze dvou výkazů je důležitější, nýbrž *který z konceptů zachování podnikové podstaty* má být přijat – jinými slovy, jak a kdy vzniká zisk jako veličina, kterou lze uvnitř entity i vně rozdělit, aniž by docházelo k erozi vlastního kapitálu. Výsledkový přístup se zaměřuje na zjišťování změn v operacích firmy, zatímco rozvahový přístup se orientuje na hodnoty akumulované za časový interval.

Při tvorbě modelu na bázi výsledkového přístupu se rozpoznání a měření výnosů a nákladů odvozuje z tříd transakcí bezprostředně, přímo. Při tomto přístupu se rozvaha stává ve vztahu k výsledovce reziduální a zahrnuje aktiva, závazky a také aktuální/odložené položky, které jsou při splnění předpokladu trvání podniku rovněž pro vykazování výsledku relevantní. Naproti tomu při volbě rozvahového přístupu musí tvůrce standardů nejprve definovat aktiva a závazky povstávající z určených tříd transakcí a stanovit způsoby jejich oceňování. Vyčíslení výnosů a nákladů je pak odvozeně založeno na takto definovaných změnách aktiv a závazků.

Po téměř celou historii účetnictví (minimálně až do konce 80. let minulého století),⁹ byl akceptován *výsledkový přístup*, který – pokud jde o koncept zachování kapitálu (a tím i o pojetí toho, co se rozumí pod opatrností v účetním výkaznictví) – zásadně nepřipouští rozpoznávání a vykazování nerealizovaných zisků pocházejících ze zvyšující se hodnoty aktiv. Tím je předurčeno oceňování položek rozvahy: aktiva a závazky se oceňují *na bázi historických nákladů*.¹⁰ Bylo by mylné se domnívat, že jsou to výhradně původní náklady pořízení odpovídající prvotnímu uznání aktiva (resp. vzniku závazku). Snaha o přiblížení k reálnějšímu obrazu o finanční situaci entity vedla k postupnému vývoji řady technik, které umožňují modifikovat jedinou oceňovací bázi (prvotní historické náklady) do řady jejích variant (Kovanicová, 2004a, 2007), aniž je porušena zásada opatrnosti.

Avšak podmínky reálného světa se neustále mění a je třeba se ptát, zda báze historických nákladů poskytuje dostatečně spolehlivé informace pro rozhodování. Na pořad dne přichází *rozvahový přístup*, který je podle jedněch (reprezentovaných zejména tvůrci nadnárodních standardů) lépe schopen zhodnotit schopnost entity vytvářet v budoucnu ekonomickou hodnotu, zejména je-li stále více spojován s oceňováním (a následným přeceňováním) určitých prvků rozvahy na bázi některé z *běžných hodnot*. (Kovanicová, 2004b). Od toho se odvozuje identifikace, rozpoznání a vyčíslení prvků výsledovky.

Nepřekvapuje proto, že *Koncepční rámce* obou tvůrců nadnárodních standardů (FASB i IASB) jsou založeny na rozvahovém přístupu. Mohlo by se zdát, že tím je celý problém vyřešen k všeobecné spokojenosti. Vždyť pravými původci existence výsledkových operací jsou aktiva, závazky a jejich změny, z čehož vyplývá, že definování výnosů a nákladů je nutno odvodit od změn v aktivech a závazcích neboli z provozních aktivit spolehlivě měřitelných. K všeobecnému uspokojení se zvoleným přístupem přispívá významnou měrou zejména ostrá kritika výsledkového přístupu obsažená ve studii SEC. Komise je přesvědčena, že pro tvůrce standardů je přístup výnosy/náklady nevhodný, a to zejména v režimu objektivně orientovaných standardů. Jedním z důvodů pro tento závěr je fakt (s nímž je nutno souhlasit), že musí existovat celá škála standardů pro rozpoznání specifických výnosů, a to z důvodů rozsáhlé a podrobně definovaných transakcí (i s ohledem na různá odvětví). Jako další důvod se uvádí nutnost zjišťovat stavy aktiv a závazků na začátku i konci období, neboť takové informace jsou pro zjištění výnosů a nákladů (vyplývajících ze změn majetku a závazků) nezbytnou koncepční oporou. V neposlední řadě se účetnímu modelu založenému na výsledkovém přístupu klade za vinu, že zavádí položky odložených nákladů a odložených výnosů, které označuje za aktiva a závazky. Poslední dva argumenty jsou diskutabilní, neboť by neměly představovat vážnou překážku. Je ale rozvahový přístup ideálním řešením?

2.2 Rozvahový přístup a strategie tvorby standardů na bázi principů

Na položenou otázku nelze odpovědět jednoznačně. I při rozvahovém přístupu vyvstávají totiž nemalé obtíže. Kdyby nic jiného, pak vážný problém vyvstává, jakmile je tento přístup spojen se strategií tvorby standardů *na bázi principů*, což odpovídá současnému stavu. Problém spočívá v tom, že rozvahový přístup nemůže být aplikován účetními, manažery a auditory konzistentně, aniž by existovaly rozsáhlé průvodce povahy implementačních příruček, s návodem, jak se toho zhostit. Jimi by ale byla tato strategie degradována na standardy tvořené na bázi pravidel. Ukažme si to na jediném příkladu – na stále významnějším zavádění hodnoty „fair value“.¹¹ To je reprezentativní ilustrace, neboť

⁹ V řadě národních úprav přetrvává do současnosti, byť ne v původní čisté podobě.

¹⁰ Historical cost model / approach.

¹¹ Do češtiny překládána nevystižně jako reálná hodnota. Zůstáváme proto u jejího anglického pojmu.

rozvahový přístup je stále úžeji propojován s oceňováním aktiv a závazků touto hodnotou. Již přikládají oba tvůrci standardů (FASB i IASB) v řadě případů takovou váhu, že se hovoří o *účetnictví na bázi fair value* (Fair Value Accounting, oproti Historical Cost Accounting). V souvislosti s tím ale vyvstává zásadní otázka: jak definovat a v praxi určovat fair value aktiv a závazků? Pro častou obtížnost jejího určení existovaly donedávna mezi jednotlivými standardy odlišné definice, které vedly k nekonzistenci. Nemohla to napravit ani řada implementačních příruček, rozptýlených do řady standardů vyžadujících ocenění na bázi fair value.

2.2.1 Regulace fair value

Počátkem snah o zjednodušení a sjednocení implementace standardů v oblasti oceňování ve fair value byl návrh (amerického) standardu z r. 2004. Jeho finální (a jistě ne poslední) verze byla vydána jako SFAS 157 *Fair Value Measurement* o dva roky později (FASB 2006). Co nového přináší? Zachovává dřívější představu o ceně na základě hypotetické tržní směny k datu ocenění, ale upřesňuje: jde o cenu v obvyklé transakci mezi účastníky trhu, přičemž hodnota fair value je určována s perspektivy toho účastníka, který je držitelem oceňovaného aktiva či závazku. Definice tedy vychází z (výstupní) ceny, kterou by tento účastník trhu získal prodejem aktiva (resp. kterou by zaplatil při transferu závazku), a to na takovém trhu, který by byl pro aktivum/závazek ten hlavní¹² (existuje-li) nebo ten nejvýhodnější.¹³ Standard zdůrazňuje, že hodnota fair value je tržním oceněním (market-based measurement), nikoli oceněním vycházejícím ze specifických podmínek entity (entity-specific measurement). Jako základ pro určení fair value standard rozlišuje: (1) data získávaná přímo na trhu ze zdrojů na vykazující jednotce nezávislých, tzv. *zjistitelné, pozorovatelné vstupy* (observable inputs) a (2) data přímo nezjistitelná, obstarávaná a určovaná samotnou vykazující entitou jako nejlepší dostupné odhady předpokladů účastníků trhu – tzv. *nepozorovatelné vstupy* (unobservable input). Tyto vstupy dovolují řešit situace, kdy pro aktivum či závazek existují nepatrné či vůbec žádné tržní aktivity.

Na základě dostupnosti vstupních dat identifikuje SFAS 157 tři přístupy k odhadu výstupní ceny jako báze ocenění ve fair value:

- *Tržní přístup* využívající ceny a další relevantní informace generované trhem na základě tržních transakcí identického nebo srovnatelného aktiva či závazku.
- *Výnosový přístup* používající techniky ohodnocení, které slouží k převedení budoucích částek (např. cash flow nebo zisků) na jedinou současnou (diskontovanou) hodnotu. Tyto techniky zahrnují mj. i různé matematicko-statistické modely pro stanovení ceny.
- *Nákladový přístup* používající běžné reprodukční náklady.

Přičteme-li k tomu požadavek standardu, že při určení fair value se musí brát v úvahu rizika, která jsou zvolené technice ocenění vlastní (jako jsou modely pro stanovení ceny či odhady současné hodnoty), je na problémy založeno.

Pozadu nezůstává ani tvůrce Mezinárodních standardů finančního výkaznictví IASB, když ve stejné době pověřuje Kanadský výbor pro tvorbu standardů, aby vypracoval koncept oceňování ve finančním účetnictví. Ten koncem roku 2005 předložila IASB ve formě diskusního návrhu odborné veřejnosti k připomínkám. V materiálu se – obdobně jako ve

¹² Hlavní trh je trh s největším objemem a úrovní aktivit pro dané aktivum/závazek.

¹³ Trh nejvýhodnější z hlediska optimální ceny, tj. dosažení maximální částky při prodeji aktiva a minimální částky při transferu závazku.

SFAS 157 – uvádějí čtyři úrovně vyjadřující hierarchii určení fair value (IASB, 2005, Condensed Version, November 2007, s. 10):

- „Úroveň 1 – pozorovatelné tržní ceny; jakékoli úpravy jsou konzistentní s těmi, které by podle očekávání účastníci trhu provedli.
- Úroveň 2 – akceptované oceňovací modely a techniky; veškeré významné vstupy jsou konzistentní s těmi, které by podle očekávání účastníci trhu použili.
- Úroveň 3 – běžné náklady (tj. reprodukční náklady – náklady obnovy nebo záměny); s možností substituce historických nákladů, pod podmínkou, že lze provést spolehlivý odhad a že částku lze podle očekávání zpětně získat.
- Úroveň 4 – modely a techniky využívající pouze vstupy specifické pro entitu; je-li to nevyhnutelné a nejsou-li prokazatelně nekonzistentní se vstupy, které by podle očekávání použili účastníci trhu.

Pouze úroveň 1 a 2 se popisuje jako 'fair value'. Zbývající dvě oceňovací báze mají postačující významnost a spolehlivost, aby mohly být použity jako substituce fair value, ale nejsou dostatečně založeny na očekáváních trhu, aby mohly být označeny jako 'fair value'.

Tolik citace, jejíž poslední věta připomíná spíše povídku o chytré horáky.

2.2.2 Důsledky fair value pro strategii tvorby standardů

Způsoby určení fair value dokládají (snad s výjimkou úrovně 1, ale i ta může mnohdy vyvolávat pochybnosti), že aplikace fair value je bez rozsáhlých průvodců nemyslitelná, neboť tato oceňovací báze dává – zejména při jiném než tržním přístupu – enormní prostor subjektivnímu úsudku, který lze do jisté míry omezit jen prostřednictvím dodatečných pravidel a postupů.

Nejvýrazněji to lze demonstrovat na finančních nástrojích. Odhlédneme-li od problémů spojených s jejich definicí i od způsobů, jakými se s nimi obchoduje, zůstává stále velmi mnoho výjimek, které lze ošetřit pouze prostřednictvím pravidel, která ale vedou k značnému nárůstu rozsahu a složitosti standardu.¹⁴ Připomeňme, že kromě aktiv a závazků (povahy finančních nástrojů), pro něž existuje relevantní a spolehlivá tržní cena (na „relevantním trhu“), musí být „fair value“ určována na bázi odhadů, kalkulací současné hodnoty, s odkazem na podobné položky nebo s využitím některého z (akceptovaných) matematických modelů. Získání takových čísel je drahé a kromě toho umožňuje manipulaci s daty podle potřeb manažerů. Ti mohou argumentovat obtížností či nemožností určit tuto veličinu s odkazem na povahu firmy a její externalitu. Vzhledem k tomu, že investoři požadují důvěryhodná data, nezbyvá tvůrcům standardů než vypracovávat velmi podrobné příručky a pravidla. To ovšem silně kontrastuje s charakteristikami logického a promyšleného koncepčního rámce, jak je definuje a požaduje studie SEC a zejména s jejím varováním před nadměrně podrobnými standardy.¹⁵

¹⁴ Např. současný IAS 32 *Finanční nástroje: zveřejňování a vykazování* má (v tištěné knižní podobě) 92 stran. (IASB, 2006).

¹⁵ IASB uznává, že požadavky na vykazování finančních nástrojů jsou všeobecně považovány za velmi složité a nesrozumitelné. V březnu 2008 – tedy v době přípravy tohoto článku k publikaci – vydala proto diskusní návrh „*Reducing Complexity in Reporting Financial Instruments*“ (rozsah 98 stran), který by měl snížit složitost současného standardu tím, že bude více založen na bázi principů. IASB tím zároveň plní závazek konvergence mezi standardy IASB a FASB uvedený ve společném *Memorandu shody*.

Za zmínku stojí ještě alespoň jedna obtíž spojená s oceněním na bázi fair value. Studie SEC volá po oceňovacích bázích pro určité *třídy transakcí*, zatímco obecné principy oceňování pokrývají pouze podskupiny aktiv a závazků. Studie ukládá tvůrci standardů, aby identifikoval aktiva a závazky na základě ekonomické podobnosti a dále s ohledem na to, jakými transakcemi a událostmi jsou nabývána, pozbývána či jinak manipulována, ale tak, aby výsledná klasifikace nebyla ani příliš úzká, ani příliš široká. To předpokládá vytvořit nejdříve podrobná pravidla definující hranice mezi „úzkým“ a „širokým“ (jakousi optimální teorií rámce) a určit, jak jednotlivé třídy transakcí od sebe spolehlivě odlišit. O vypracování konceptu takové teorie se zatím nikdo nepokusil.

2.3 Jsou argumenty pro výsledkový přístup přesvědčivé?

To vše jsou důvody, které vedou k tomu, že jsou tací (zejména z akademické obce), kteří by dali přednost účetnímu modelu konstruovanému na výsledkovém přístupu (viz např. Benston – Bromwich – Wagenhofer, 2006 nebo Schipper, 2003), neboť jsou přesvědčeni, že přináší několik významných výhod. Za tu hlavní považují skutečnost, že tento přístup byl rozvíjen po celá desetiletí na základě zkušeností a ověřování trhem, a to dávno před tím, než se začaly vytvářet závazné účetní standardy jako virtuální monopoly bohatě financovaného profesionálního štábu quasi-státních institucí (jako je zejména FASB). Právě v době, kdy korporace začaly ve finančním výkaznictví prezentovat aktiva a závazky ve fair value, následovaly skandály odhalující podvodné účetnictví.

Dalším argumentem pro výsledkový přístup je využití významných užitků z podvojného účetnictví, spočívajících v provázání vykazovaných údajů s výsledky skutečných tržních transakcí (Ijiri, 1971). Ačkoli i aktuální, předjímané položky (povahy příjmů a výdajů příštích období) musí být určeny podle daných pravidel a ačkoli i přiřazování nákladů a výnosů k danému období vyžaduje úsudek, jsou chyby a nesprávné odhady poměrně rychle vnitřním kontrolním systémem účetnictví korigovány nebo jinak limitovány. Kromě toho výsledkový přístup není pod otroctvím exogenní nestability (volatility) tržních hodnot, což je výhodné zejména v případech, kdy entita drží a užívá aktiva dlouhodobě, aniž je hodlá pozbyt prodejem ve fair value.

Výsledkový přístup není závislý na periodickém zjišťování hodnoty fair value aktiv a závazků. Nutnost periodického zjišťování této hodnoty přináší nemalé obtíže zejména u těch položek, jejichž fair value musí být určována nepřímou (některým ze způsobů uvedených výše jako úroveň 2 až 4), neboť pro ně neexistují spolehlivé tržní ceny. Takové odhady nezbytně zvyšují odvahu manažerů zvolit takové částky, které jim umožní prezentovat se v dobrém světle – např. vykázat rostoucí zisk či zatajit špatné provozní aktivity. Protože takové (více méně subjektivní) odhady lze zřídka efektivně ověřit, stává se audit jako spolehlivá procedura devalvovanou činností. Lze očekávat, že případy svévolného určování fair value budou časté, což povede ke znehodnocení finančního výkaznictví. Pokud tomu budou chtít tvůrci standardů čelit, budou nuceni tuto oblast upravovat stále rozsáhlejšími a podrobnějšími pravidly, čímž se původní snaha o objektivně-orientované standardy (či standardy na bázi principů) stane neúčinnou.

Přesto se domníváme, že argumenty pro návrat k účetnictví na bázi historických nákladů nejsou dostatečně přesvědčivé k tomu, aby takové řešení ospravedlnily. Cestou z nynější „krize účetních hodnot“ není ale ani co neobsáhlejší oceňování aktiv a závazků na bázi fair value. Účetnictví totiž přestává být definitivně pojistkou proti devastaci podnikové podstaty, na níž mohou mít zájem jak manažeři, tak akcionáři, resp. investoři.

3 Důsledná aplikace standardů versus pravdivý a věrný obraz

Studie (SEC, 2003) vychází z předpokladu, že jestliže entita aplikuje standardy důsledně, její finanční výkaznictví splňuje všem konvencím a principům nadřazený požadavek *pravdivého a věrného obrazu* o finanční pozici dané entity, o její finanční výkonnosti, o míře schopnosti generovat a účelně užívat peněžní toky a o struktuře vlastního kapitálu. Argumentuje tím, že jestliže tvůrce standardů vytváří standardy na bázi objektivně-orientovaného přístupu, musí být účetnictví prakticky ve všech případech konzistentní s tím, jak na ekonomickou podstatu daného systému nazírá tvůrce standardu. Studie uvádí, že objektivně orientované standardy jsou s to zobrazit ekonomickou podstatu, aniž opomíjí něco z toho, co je významné pro investory, věřitele a ostatní uživatele a že jsou schopny specifikovat a efektivně určit, jak má být ekonomická realita zobrazena a vykázána. Ač je taková argumentace spíše nespelnitelným snem (jak dokazuje historie standardů na bázi pravidel), SEC nepřipouští možnost, že by entita mohla odmítnout aplikaci určitého ustanovení standardu v případě, že by taková aplikace potlačila ekonomickou podstatu, čímž by de facto nevedla k pravdivému a věrnému obrazu. Tento problém se v odborné literatuře nazývá ne zcela přiléhavě jako „odmítnutí *pravdivého a věrného obrazu*“ (true and fair override), ač naopak se strany vykazující entity směřuje k jeho zajištění – žel cestou nedodržení určitého ustanovení standardu.

Při odsouzení tvorby standardů na bázi pravidel a naopak preferenci tvorby standardů na bázi (jen) principů je zákaz „odmítnutí *pravdivého a věrného obrazu*“ (dále jen odmítnutí) na pováženou. Odmítnutí by naopak mělo být nejen povoleno, ale dokonce vyžadováno; entity by se přece neměly řídit standardem či ustanovením, které by vedlo k nedůvěryhodnému finančnímu výkaznictví. Jedním z dalších nezanedbatelných důvodů jeho připuštění je zvýšení role auditorské profese. Auditor by získal větší váhu a odpovědnost za svůj profesionální úsudek o tom, zda jím ověřované finanční výkazy a zprávy skutečně věrně zobrazují finanční transakce a jiné události, jakož i peněžní toky. Mohl by neschválit odmítnutí, jestliže by nebyl přesvědčen o jeho opodstatnění.

Připomeňme, že možnost odmítnutí byla zakomponována do pravidel vydaných již AICPA¹⁶ (Rule 203). Entitě bylo dovoleno prohlásit, že její finanční výkaznictví je ve shodě s GAAP, přestože obsahuje odchylku od GAAP, pokud by jinak (vzhledem k neobvyklým okolnostem) byly výkazy klamavé. Toto pravidlo ale nebylo nikdy zakomponováno do účetních standardů a dle člena regulačního týmu FASB (Zeff, 1995) nebylo v praxi nikdy použito. To nepřekvapuje, uvažme-li, že řeč je o US GAAP založených na velmi podrobných pravidlech i pro velmi specifické případy. Pokud jde o následné aktivity v této oblasti, FASB vydala diskusní návrh standardu *Hierarchy of generally accepted accounting principles* (FASB, 2005), který – bude-li přijat,¹⁷ kvůli kodifikaci GAAP jednoznačně vyloučí odmítnutí. Uvádí se v něm totiž, že „...výběr účetních principů ve shodě s hierarchií GAAP ústí do relevantních a spolehlivých finančních informací. Podnik tudíž nemůže uvést, že jeho finanční výkazy jsou ve shodě s GAAP, jestliže se výběr účetních principů odchyluje od hierarchie GAAP deklarované Standardem ...“ (FASB 2005, para.A10).

¹⁶ The American Institute of Certified Public Accountants (Americký institut certifikovaných veřejných účetních) – jeden z předchůdců FASB. Je to významná profesní komora, která i v současné době významně ovlivňuje US GAAP.

¹⁷ Finální podoba standardu se očekává v r. 2008.

Přesto zůstává pochybnost, zda hierarchie principů uvnitř úrovně GAAP bude dostatečně zřetelná a zda bude možno ve všech případech jednoznačně určit, který princip má přednost před jiným.

Obraťme pozornost k IFRS. V nich se rozlišuje mezi tučně tištěnými ustanoveními standardů (kde jsou zakotveny principy), aplikačními průvodci (implementačními příručkami) a interpretacemi, ačkoli všechny jsou v podstatě stejné (i když nikoli co do úrovně) závazné. Celá řada průvodců je odsunuta do neautoritativní literatury. IASB (a její předchůdce IASC) v důsledku rozporu mezi přístupem UK a USA zvažovala již před více než 10 lety zakomponovat možnost odmítnutí do *Koncepčního rámce* (tehdejších) IAS, ale nikdy k tomu nedošlo, jak patrně z formulování pravdivého a věrného obrazu/věrného zobrazení:

„Finanční výkazy se obvykle charakterizují jako výkazy, které podávají pravdivý a věrný obraz či které věrně zobrazují finanční pozici, výkonnost a změny ve finanční pozici dané entity. Ačkoli se tento *Koncepční rámec* přímo nezabývá takovými pojmy, respektování základních kvalitativních charakteristik a příslušných účetních standardů běžně ústí do finančních výkazů, které vyjadřují to, co se obecně považuje za pravdivý a věrný obraz nebo za věrné zobrazení informací.“ (IASB, 2006, Framework, odst. 46).

Teprve v r. 1997 byla vysoce restriktivní možnost odmítnutí pravdivého a věrného obrazu (ve smyslu porušení ustavení standardů) zakomponována do standardu *IAS 1* při jeho úpravách. Lze se domnívat, že to bylo na popud Evropské komise (která se tehdy stala pozorovatelem v týmu IASC), neboť IASB se tím chtěla vyhnout koncepčním odlišnostem s účetními direktivami ES, které možnost odmítnutí obsahovaly. Současné znění *IAS 1 Sestavování a zveřejňování finančních výkazů* uvádí, co se rozumí pod věrnou prezentací při úplném souladu účetních výkazů s IFRS a naopak při odmítnutí některého požadavku obsaženého v IFRS. K možnosti odmítnutí se uvádí:

„V případě, že by nastaly naprosto výjimečné okolnosti, při nichž vedení dospěje k závěru, že soulad s požadavkem standardu nebo interpretace by byl natolik zavádějící, že by vedl ke konfliktu s cílem finančního výkaznictví stanoveným v *Koncepčním rámci*, entita upustí od daného požadavku způsobem stanoveným v odst. 18, jestliže takový odklon relevantní právní rámec vyžaduje nebo nezakazuje.“¹⁸ (IASB, 2006, IAS 1, odst. 17)

Přes tuto odchylku je vedení entity povinno (vedle rozsáhlého objasnění případu formou poznámek a příloh) vydat prohlášení, že došlo k závěru, že (i za těchto okolností) finanční výkazy věrně zobrazují finanční pozici, výkonnost a peněžní toky. Povšimněme si však blíže podmínky uvedené na konci předchozí citace. Protože odmítnutí by se mohlo dostat do konfliktu s regulačním rámcem dané jurisdikce, IASB omezuje jeho akceptování jen na případy, kdy národní regulátor takovou odchylku vyžaduje nebo povoluje. Toto odvolávání se na specifickou jurisdikci dané země je pro *Koncepční rámec* i ostatní standardy v rámci IFRS neslýchané a silně kontrastuje se strategií IASB vyhnout se při tvorbě standardů jakýmkoli diferencím mezi zeměmi. Může to vést až k tomu, že určitá země nepřijme úplnou verzi IFRS a místo ní zavede IFRS vyhovující jejím specifikám. Na druhou stranu ale odklon od IFRS bude zřejmě využíván zřídka, pokud vůbec. Nicméně už samo připuštění možnosti odklonit se od určitého ustanovení IFRS je důkazem, jak velký význam má samotná možnost odmítnutí pro dobře fungující účetní systém.

¹⁸ Zde se otevírá další problém – totiž ohrožení srovnatelnosti (či spíše nesrovnatelnosti) finančního výkaznictví. To ale přesahuje zaměření tohoto článku.

Závěr

1. Je nezbytné poopravit obecně přijímaný povrchní názor, že US GAAP jsou založeny na pravidlech a IFRS na principech. US GAAP nemohou fungovat bez jasně vymezené hierarchie principů a obdobně IFRS nemohou fungovat bez podrobných implementačních příruček a návodů, jež zakrývají skutečnost, že jsou v mnoha případech rovněž pravidly.
2. Strategie tvorby standardů na bázi (jen) principů nemůže zabránit jejich zneužití těmi, kteří finanční výkazy připravují a kteří se jimi prezentují. Tato strategie poskytuje poměrně rozsáhlý prostor pro subjektivní úsudky a jejich obhájení před auditory. Tomu lze čelit jen pomocí podrobných pravidel.
3. Jednoznačné přijetí rozvahového přístupu jako základu pro tvorbu standardů na bázi principů je nekonzistentní s konceptem účetnictví na bázi fair value, neboť aplikace této oceňovací báze vyžaduje podrobná pravidla a implementační příručky.
4. Je žádoucí, aby byla připuštěna možnost odmítnout ve zcela výjimečných případech ustanovení určitého standardu, jestliže by jeho uplatnění nevedlo k pravdivému a věrnému obrazu.

Literatura

- [1] Benston, J. B. – Bromwich, M. – Wagenhofer, A. (2006): *Principles – Versus Rules – Based Accounting Standards: The FASB's Standard Setting Strategy*. Abacus, 2006, roč. 42, č. 2, s. 165-188.
- [2] FASB (2004): *On the Road to an Objectives – Oriented Accounting System* Report. [on-line], Norwalk, FASB, c2008, [cit.: 14. 4. 2008], <http://www.fasb.org/project/principles-based_approach_project.shtml>.
- [3] FASB (2005): *The Hierarchy of Generally Accepted Accounting Principles*, Exposure Draft. Norwalk, FASB, 2005
- [4] FASB (2006): *Statement No. 157: Fair Value Measurements*. Norwalk, FASB, 2006
- [5] IASB (2005): *Measurement Bases for Financial Accounting – Measurement on Initial Recognition*. Discussion Paper. [on-line], London, International Accounting Standards Board, c2005. [cit.: 11. 2. 2008], <<http://www.iasb.org/NR/rdonlyres/53014B4B-B201-4B2C-8CF1-881DCBFC682/0/MeasurementBasesforFinancialAccountingDPshort.pdf>>.
- [6] IASB (2006): *International Financial Reporting Standards*. London, International Accounting Standards Board, 2006.
- [7] Ijiri, Y. (1979): *A Defense for Historical Cost Accounting*. In Wanless, P. T. – Forrester, D.A.R. (eds.): *Readings in Inflation Accounting*, New York, Wiley, 1979, s. 62-74.
- [8] Kershaw, D. (2005): *Evading Enron: Taking Principles Too Seriously in Accounting Regulation*. Modern Law Review, 2005, roč. 68, č. 4, s. 594-625.
- [9] Kovanicová, D. (2004a): *Problémy oceňování ve světle moderního finančního účetnictví. Část I – O oceňovacích bázích obecně a historických nákladech zvláště*. Účetnictví, 2004, roč. 39, č. 1, s. 32-39.
- [10] Kovanicová, D. (2004b): *Problémy oceňování ve světle moderního finančního účetnictví. Část II – Oceňování na bázi běžných hodnot*. Účetnictví, 2004, roč. 39, č. 2, s. 12-23.

- [11] Kovanicová, D. (2007): *Issues in Financial Reporting Measurement at the Beginning of the 21st Century*. European Financial and Accounting Journal, 2007, roč. 2, č. 2, s. 7-24.
- [12] Schipper, K. (2003): *Principles-Based Accounting Standards*. Accounting Horizons, 2003, roč. 17, č. 1, s. 61-72.
- [13] SEC (2003): *Study Pursuant to Section 108 (d) of the Sarbanes-Oxley Act of 2002 on the Adoption by the United States Financial Reporting System of a Principle-Based Accounting System*. New York, U. S. Securities and Exchange Commission, July 2003. [on-line], c2008, [cit.: 21. 4. 2008],
<<http://www.sec.gov/news/studies/principlesbasedstand.htm>>.
- [14] Zeff, S. A. (1995): *A Perspective on the U.S. Public/Private/Sector Approach to the Regulation of Financial Reporting*. Accounting Horizons, 1995, roč. 9, č. 1, s. 52-70.

Strategie tvorby světových standardů finančního výkaznictví: na bázi principů nebo pravidel?

Dana Kovanicová

ABSTRAKT

Jako odpověď na ostrou kritiku tvorby standardů finančního výkaznictví na bázi pravidel, jak je prezentována zejména v Sarbans–Oxley Act z r. 2002, požaduje americká Komise pro cenné papíry a burzy od tvůrců těchto standardů, aby přijaly strategii jejich tvorby na bázi (jen) principů, resp. na bázi 'objektivně-orientovaných' standardů. Článek analyzuje tuto strategii a poukazuje na některé její nedostatky. Argumentuje, že standardy (jen) na bázi principů jsou čistou fikcí, protože jejich aplikace se neobejde bez podrobných pravidel, které jediné jsou s to limitovat subjektivní úsudky. Tento argument je umocněn tím, že v současné době se strategie standardů opírá o rozvahový přístup, který je stále více spojován s oceňováním na bázi fair value.

Klíčová slova: Účetní standardy; Báze pravidel; Báze principů; Výsledkový přístup; Rozvahový přístup; Fair value.

Financial Statement's Standard Setting Strategy: Rules-Based or Principles Based?

ABSTRACT

In response to the sharp criticism of rules-based financial accounting standards as is presented especially by Sarbanes-Oxley Act of 2002, the U.S. Securities and Exchange Commission require the setters of these standards to accept principles-based strategy or 'objectives-oriented' strategy. This paper analyzes this strategy and indicates some of her shortcomings. We argue that (only) principles-based standards are a pure fiction, as their application cannot work without detailed rules that alone are able to limit subjective judgments. This argument is enhanced by the fact that in present the standards setting strategy is grounded on asset/liability approach, which is continually connected with measurement on fair value base.

Key words: Accounting standards; Rules-based; Principles-based; Revenue / expense approach; Asset/liability approach; Fair value.

JEL classification: M41.